

inhoud. Ook hier wordt verwacht dat enkelen profetisch zullen getuigen van wat toe-komt in het denken, dus van een toekomst die niet allang vastligt in de vigerende modellen en theorieën en via extrapolatie en statistiek kan worden berekend. Wat wordt beloofd, weten we niet, maar een religieuze denkhouding die wordt getekend door openlijkheid, ontvankelijkheid en waarachtigheid is bereid te zien dat tekenen vragen om getuigenis van een ‘andere’ wereld. Dat laatste opent nog meer expliciet dan de vorige voorbeelden een theologisch register. Weerom, het gaat dan niet om een institutionele theologie maar eerder om een religie zonder religie, zoals radicale hermeneut John Caputo dat overneemt van, weerom, Derrida.

Van der Heiden levert hier een bijzonder relevante, originele, pittige studie af. Vertrouwdheid met de filosofie, inzonderheid haar metafysicakritische continentale traditie en de hermeneutiek, strekt tot aanbeveling. Dit is geen handboek voor beginners. Het is ook geen puur speculatieve aangelegenheid, integendeel, de relevantie ervan heb ik hopelijk overtuigend weergegeven. Dit boek toont hoe we actualiteit moeten overdenken en waarom dat zo moet. Immers, de metafysica met haar klassieke epistemologie is uitgewerkt, ‘ten einde’.

Erik Meganck

* * *

SPIRITUALITEIT

Koo van der Wal, *Filosofie en spiritualiteit. Leven en denken vanuit een ideële inspiratie*. Antwerpen-'s-Hertogenbosch, Gompel & Svacina, 2021, 228 blz., € 29,90, ISBN 9789463713054

Veel hedendaagse ‘filosofie’ is – helaas – niet alleen saai, maar mist ook enige inspiratie. Het betreft vooral de schoolse variant die zich ver houdt van wat ons in de alledaagsheid bezielt. Daartegenover leeft filosofie-in-eigenlijke-zin, samen met spiritualiteit, van verwondering en zou zij daarom met het spirituele een diepe innerlijke verwantschap moeten vertonen. In dit perspectief mogen we zelfs verwachten dat zij, voor een kijk op de dingen in en van de wereld, een manier van leven tot uitdrukking brengt. Dit onderstreept van Koo van der Wal, emeritus van de Erasmus Universiteit Rotterdam, in zijn jongste boek. Over die verwantschap schrijft hij: ‘Spiritualiteit komt voort uit een zelfbezinning die men in een brede zin filosofisch kan noemen, terwijl filosofie, die die naam waard is, door een bijbehorende levenspraktijk begeleid wordt’ (201). De auteur maakt zich zorgen over wat zich de jongste tijd in de academische wereld als ‘filosofie’ aandient – ‘wijsbegeerte’ geldt trouwens stilaan als een achterhaald woord. Het

gaat vaak om specialistische studies in de sfeer van de kennisleer en de toepassing van methodische modellen en retorische procedures, maar met nauwelijks enige binding met wat onze concrete existentie aanbelangt. Op die manier lijkt die intellectuele discipline veeleer op een attitude waarover men in een smetvrij laboratorium waakt. Even onworteld zijn de talrijke ‘historische’ werkstukken die nauwelijks iets meer bieden dan de reproductie en/of samenvattingen van wat Descartes of Hegel, bijvoorbeeld, in hun laatste teksten over een bepaald thema hebben geschreven. Sommige vorsers maken het iets gecompliceerder en gaan via eindeloze citaten na wat bijvoorbeeld Derrida heeft bedacht bij zijn leatuur van Pierre Klossowski’s vertaling van Heideggers twee Nietzsche-boeken – heel interessant. Zo’n analyseren en vergelijken van ‘filosofische teksten’ kan men nog wel verdedigen als een oefening in de (korte) periode van de studie-opleiding. Men verwacht daarentegen dat daaraan een einde komt; kennelijk is dat niet zo. Wie zo’n ‘scholastische’ bedrijvigheid niet laten kan, begeeft zich in de sfeer van een gesofisticeerd tijdverdrijf, een hobby, analoog aan de experimenten met kleurstoffen in een labo zonder praktische bedoeling of het verzamelen en classificeren van rupssoorten of van zwammen. Kennelijk is niets zo heilzaam als het ‘classificeren’. Zo’n bedrijvigheid staat echter ver af van wat ooit de naam wijs-begeerte heeft gekregen.

In Van der Wals boek treffen we eveneens talrijke citaten, maar zijn verwijzingen zijn illustratief en maken deel van zijn ‘bewijsmateriaal’ dat de belangrijkste filosofen het metafysische en spirituele juist *niet* schuwen. In dat opzicht is dit boek bijzonder verhelderend en staat het haaks op de modieuze trend om te deconstrueren en om, bij het onderhouden van een grenzeloze achterdocht, de getuigenissen van enige vreugde bij het beleven van het heilige, of bij het onderkennen van wat het Goede, het Schone en het Ware ons biedt, koste wat het kost te desavoueren. Zoals bekend ontbreekt die tendens ook niet in de beeldende kunsten en in de literatuur, zo schrijft Van der Wal. ‘De gebrokenheid en de platvloersheid of zelfs miezerigheid van het bestaan (wordt) breed uitgemeten. Er heerst, zo lijkt het, een allergie voor het schone en nobele, voor datgene wat wel lukt en in positieve zin inspireert. Daarover schrijven wordt als naïef, zweverig en ‘soft’ afgedaan’ (27).

We kunnen natuurlijk opwerpen dat het tot de traditie van de filosofie behoort kritische vragen te stellen en daarbij het valse te ontmaskeren. We kunnen echter moeilijk volhouden dat de filosofie zich daartoe kan beperken. Wil deze discipline niet terecht komen in een eindeloos gezeur over de zinloosheid van het leven – sommige door zichzelf tot ‘intellectueel’ gepromoveerde academici koesteren en propageren die zinloosheid – om dan als een onwortelde boom aan de kant van de weg te verdorren, dan kan ze maar beter de eeuwenoude draad met de traditie opnemen om vruchtbaar te blijven. In zijn overzichtelijk en zakelijk geschreven boek exploreert de auteur het oeuvre van talrijke filosofische stromingen die naast kritiek vooral aandacht hebben gevraagd en belangstelling blijven tonen voor wat onze verwondering voedt. Hij beperkt zich daarbij niet

alleen tot de intellectuele sfeer. Hij opent eveneens perspectieven op de architectuur, de poëzie, de muziek en de schilderkunst die onze existentie niet louter metaforisch en symbolisch verbeelden, wat ons bestaan verheldert, maar die ons ook op de weg van de vervulling weten te inspireren en te oriënteren. Een wijsbegeerte die beseft dat ze met ons spiritueel levenslot verbonden is, helpt ons daarin veel meer dan de zogenaamd beschrijvende gedragswetenschappen (die door hun paradigma's reductionistisch te werk gaan) of de politieke strijd, die trouwens vanuit zichzelf niet kan vertellen waartoe en waarom we die politieke strijd dienen te voeren of, bijvoorbeeld, mensenrechten dienen te verdedigen. De vraag naar de mens is nu eenmaal geen biologisch of ideologisch te beantwoorden vraag, wel een metafysische en spirituele vraag met een even religieus of spiritueel antwoord. Hiermee beweert Van der Wal niet dat we ons in de eerste plaats dienen te onderwerpen aan een ideeëncodex, een doctrine of een systeem, wel dat we die nooit te berekenen verwondering niet uit het oog mogen verliezen – een gedachte die de nieuwe denker des vaderlands (Nederland), Paul van Tongeren ook in zijn agenda heeft opgenomen. Het gaat dus om het wonder 'dat er iets is en niet niets'. Wie deze idee negeert of ontkent dompelt zich in de vervreemding.

Het onderkennen van het dāt van het zijn en van het Andere treffen we aan in het gedachtegoed van vele wijsgeren van Plato tot Vaclav Havel en Charles Taylor. Emmanuel Lévinas blijft een grote afwezige in het hier gepresenteerde boek van Van der Wal. Voor ons taalgebied verwijst de auteur naar Cornelis Verhoeven, Erik Heijerman en Guido Vanheeswijck. Met de 'koele' Immanuel Kant schijnt de auteur het moeilijk te hebben. Hoe is dat eigenlijk mogelijk? Schrijft de professor uit Königsberg niet dat hij de kennis moet opheffen om voor het geloven plaats te maken? Stelt hij niet eveneens dat we ons niet alleen dienen af te vragen wat we kunnen kennen en wat we dienen te doen, maar ook waarop we kunnen hopen – waarna hij de vraag naar de mens stelt? Het is uiteindelijk toch goed dat Van der Wal tot tweemaal toe de beroemde passage citeert over Kants bewondering voor 'de sterrenhemel boven mij en de morele wet in mij'(139, 194).

Naast de kritische opmerkingen en de exploratie van die wijsgerige strekkingen die wel een openheid op spiritualiteit, traditie en transcendentie bewaren, schenkt Van der Wal terecht aandacht aan de draagwijdte van de metaforen en symbolen die hij een schatkamer van de mensheid noemt: 'Alle sacramenten en religieuze symbolen zijn (...) richtingwijzers naar de achterliggende dimensies van de werkelijkheid en uiteindelijk naar het mysterie van die werkelijkheid als zodanig. De verschillende religies viseren op die manier ten diepste hetzelfde, alle op verschillende wijze. Als iedere religie dan haar perspectief zo omvangrijk en uitputtend mogelijk verkent en articuleert, zoals grote kunstenaars de mogelijkheden van hun stijl tot in de haarvaten exploreren, dan kunnen ze elkaar op grootse wijze aanvullen, stimuleren en verrijken' (169). De auteur staat hier ver van het reductionisme dat beelden en metaforen 'slechts'

symbolen of te ontmaskeren ‘fantasmata’ noemt, alsof het – per definitie – om een verminderde werkelijkheid zou gaan. De auteur onderstreept daartegenover dat het symbolische, trouw aan de oorspronkelijke betekenis van het woord, het werkelijkheidsverbindende bij uitstek is en dat het ‘symbolische’ bijgevolg, het negatieve aspect van alle kritiek overschrijdend, de mens in zijn existentie oriënteert, dus vervullend kan zijn, iets wat kritiek alleen niet kan bieden. Er is een smaak voor het allegoriseren, het op een andere manier vertellen, die we eigenlijk nooit mogen verwaarlozen en niet van tafel mogen vegen omwille van de zogenaamde exacte cognitieve methodes.

In een appendix geeft Koo van der Wal een illustratie van een denken en leven vanuit een ideële inspiratie. In een samenvatting van een voorbeeldige, maar helaas bijzonder kwetsbare levenswijsheid van de Sioux-Lakota Indianen, licht hij toe hoe in het dagelijks leven een geïntegreerde religieuze verering van het andere via de daarbij horende rituelen de menselijke eigenmachtigheid en drang naar individualisme overschrijdt. Het zou gaan om een levenswijze die een gemeenschap op het oog heeft zonder hongerenden en oververzadigden, zonder kruiperijen of hoogmoedigen, zonder gevangenen, rechters, armenhuizen, bordelen of weeshuizen (209).

Tenslotte nog een attendering: ‘Filosofie en Mystiek’ is het recente themanummer van *Filosofie*-tijdschrift 31–3 (mei-juni 2021) met bijdragen van Peter de Wind, Koo van der Wal, Jos Huls, Marc De Kesel, Michel Dijkstra en Jan C. Klok.

Jacques De Visscher

* * *

MAAR GODEN ZIJN NOG GEEN STERREN

Wim Jurg, *Onder dezelfde sterren. De laatste heidense senator en zijn christelijke vrienden*, Eindhoven, Damon, 2020, 216 p., €24.90, ISBN 9789463402842

Dit boek wordt best gelezen als vervolg op *De vierde eeuw of hoe het christendom staatsgodsdienst werd* (Damon, 2011). Daarin was reeds sprake van de adellijke politicus Symmachus, bisschop Ambrosius en keizer Theodosius I de Grote. Hier wordt de interactie tussen deze figuren als het ware uitvergroot. Deze interactie wordt ingebed in een rijkelijke omschrijving van de westerse cultuur – de Byzantijnse inbegrepen – tijdens het laatste kwartaal van de vijfde eeuw (na Christus, natuurlijk).